

DVA FILOZOFA U ZADRU — P. BOTTURA I J. PULIĆ O JEZIKU

HEDA FESTINI
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 801.54
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1985-10-28

U 19. st. u Zadru je djelovao čitav niz čak i svjetski poznatih filozofa, kao što su Bottura, Pulić, Politeo, Nađ i A. Petrić. U povodu obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru, svojevrsnog nasljednika zadarske gimnazije i liceja iz 19. st. evociralo se uspomene na barem dvojicu eminentnih filozofa iz tog vremena koji su na stanovit način predstavljali početak tog puta — na P. Botturu i J. Pulića, nekadašnje nastavnike spomenutih škola u Zadru.

Cilj nam je istaći sličnosti u životu P. Botture, filozofa koji je djelovao u Zadru kao profesor i direktor gimnazije i liceja te J. Pulića, koji se školovao u Zadru i kasnije naslijedio Botturu na dužnosti direktora gimnazije. Pokazuje se da je obojicu na isti način cijenio jedan od najvećih umova 19. st. u Dalmaciji, N. Tommaseo, te da im je gotovo jednaka počast bila iskazana posmrtno. Međutim, njihov interes za jezik ipak je bio različitog usmjerenja: Bottura se bavio jezikom, kako je sam izjavio, u svrhu aplikacije filozofije na gramatiku, a što je, u stvari, bio pokušaj zasnivanja logičke lingvistike, dok je Pulića pitanje jezika prvenstveno zanimalo sa stanovišta analize postupaka u znanstvenom istraživanju, kao što se to danas čini u filozofiji znanosti. U tom pravcu se iznosi u napisu Botturina aktualnost u odnosu na suvremenu filozofiju jezika i samu lingvistiku, dok se s druge strane ističu Pulićeve zasluge u odnosu na Peirceovo pronalaženje retrodukcije kao metode znanstvenog otkrića.

P. Bottura (1779, Malcesine, Lago di Garda — 1861, Zadar) i J. Pulić (1816, Dubrovnik — 1883, Rim) imali su mnoge dodirne točke na svojim životnim putevima, ali su se značajno i razlikovali u svojim pogledima, pa tako i na jezik.

Bottura je bio direktor zadarske gimnazije, a njegov prvi nasljednik je bio Pulić koji je za svojeg školovanja u Zadru i sam bio Botturin učenik.¹ Za Botturine uprave uveo se »ilirski jezik« (1849 — 1850) u gimnaziju. Pulićeve su, pak, nastojanja bila još

---

¹ Cfr. podatke o Botturi u Heda Festini, »Botturina koncepcija značenja i suvremena lingvistika«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, IV/1978, br. 7—8, str. 176—177, a o Puliću »Dr. Juraj Pulić«, *Nada*, I/1983, br. 12, str. 133—134.

i veća, ali sve do kraja svoje uprave (do 1863) nije uspio da izjednači po broju sati nastavu »hrvatskog jezika«² s talijanskim. Možemo naći analogiju i u tome, što im se obojici divio Tommaseo.³ U svojem nekrologu Botturi Pulić je rekao: »Nastojao je dati sve najbolje od sebe za probitak građana i omladine. Svi su mu za to bili zahvalni, naročito za ono što je učinio kao savjetnik mnogih komisija kojih je rad bio usmjeren domovinskim interesom«, a mnogi su slično spominjali Pulića nakon njegove smrti.⁴ Obojica su pisali o jeziku, ali se može reći da na Pulića nije ostavila nikakvog traga Botturina koncepcija jezika, a za koju se s pravom može reći da je naša prva filozofija jezika, i to u ono doba kada se rijetko koji kraj može pohvaliti takvom inicijativom u zasnivanju nove discipline, poznate istom u našem vijeku. Pulićeva razmatranja o jeziku ne spadaju u okvir takvog pristupa. On razglaba problematiku jezika s jednog šireg stanovišta koje otvara tek kasnije nastala disciplina filozofije — filozofija znanosti. Njega, naime, zanima način na koji je došlo do otkrića koje je tada, a i kasnije predstavljalo prevrat u filologiji.

Butturina knjižica *Ideologija* (1832) do danas je u našoj filozofskoj i lingvističkoj literaturi jedinstveni pokušaj »filozofskog utemeljenja ljudskog govora«, tj. aplikacija filozofije na gramatiku,⁵ odnosno, kako bi se to modernije reklo, to je u nas prvi pokušaj da se tretiraju problemi jezika u okviru filozofije, kako se to znatno kasnije vršilo u filozofiji jezika.⁶ Može se reći da je Bottura prije sto godina uočio u istraživanju jezika potrebu povezanosti između empirističkog pristupa, koji je dobro poznao preko iluminističke filozofije i historičkog pristupa, a taj se tek stao radati u njegovo vrijeme u romantičkom organicizmu koga nije poznao.⁷ Tek u suvremenoj lingvistici, strukturalizmu i transformacijskoj gramatici, postaje osnovnim zadatkom realizirati takvu povezanost preko jezičke deskripcije i teorije. Bottura je već tada takvu vezu shvatio

² Tulio Erber, *Storia del Ginnasio Superiore di Stato in Zara*, Zara, 1905, str. 334.

³ Erber kaže da je Tommaseo bio najvatreniji Botturin prijatelj, cfr. T. Erber, op. cit., str. 324. A kakav je bio Tommaseov stav prema Puliću najočitije dolazi do izražaja u njegovu dva pisma, upućena Puliću, cfr. »Due lettere del Tommaseo«, *La Dalmazia cattolica*, IV/1873, br. 19, str. 148. i br. 21, str. 166—167, te br. 22, str. 174.

⁴ O Botturi piše Pulić u »Cronaca Ginnasiale«, *Programm dell' I. R. Ginnasio Completo in Zara*, Zara, 1862, str. 45, a o Puliću cfr. nekrolog »Dr. Juraj Pulić«, *Nada*, op. cit., str. 134 te Mihovil Pavlinović, »Hrvatski prognanik«, *Dubrava*, IV/1936, br. 45, str. 5.

⁵ Cfr. Heda Festini, op. cit., str. 157.

⁶ Nicolas Rescher, »Recent Developments in Philosophical Logic«, *La philosophie contemporaine*, vol. I (ed. R. Klibansky), Firenze, 1968, st. 36.

⁷ Heda Festini, »Semantička teorija Zadrana P. Botture, I«, *Radovi*, XVI/1976/1977, sv. 16, str. 65—68.

kao transformaciju gramatičke u logičku formu,⁸ te je razlikom konstrukcije i sintakse anticipirao u određenom vidu autonomnu sintaksu,⁹ kao i neke još uvijek zanimljive stavove filologije iz 19. st. i suvremene strukturalne lingvistike.¹⁰ Zato bi se moglo reći za Botturina nastojanja kako ne znače samo začetke discipline koja će se pojaviti tek u našem vremenu, nego su to i anticipacije nekih rješenja do kojih će se u lingvistici dospjeti istom kasnije. Tako je on, kao rijetko koji filozof prije njega, a i poslije, pokazao da ponekad filozofski pristup može djelovati poticajno i na samu znanost.

Tri desetljeća nakon objave Butturine knjižice Pulić je u dalekom Trentu, kao direktor tamošnje gimnazije, započeo seriju predavanja »Popularne znanstvene konferencije u gimnaziji u Trentu« svojim razmatranjima nastanka teorije o postojanju jednog prajezika svih indoevropskih jezika, a u povodu otkrića sanskrita tadašnje mlade filologije. No, Pulićev interes prema tom otkriću nije poticao iz pobude koja bi bila nalik Botturinom zacrtavanju filozofije jezika, nego bi se moglo reći da je on pokušao opisati načine i puteve dolaženja do otkrića. U to vrijeme na drugom kraju svijeta, u Americi, istaknuti američki filozof Ch. S. Peirce bavio se ispitivanjem faza znanstvenog istraživanja, pa tako i znanstvenim otkrićem. Pulićev način tumačenja spomenutog filološkog otkrića bio je analogan u većini aspekata onom načinu zaključivanja koje je u današnjoj filozofiji znanosti poznato pod nazivom retrodukcija, a po porijeklu se pripisuje baš S. Ch. Peirceu, te u daljnjem razvoju F. C. Schilleru, N. Hansonu i P. Achinsteinu. Dakako da Pulić nije upotrijebio neki naziv za svoj opis retroduktivnog otkrivanja, a Peirce je opisao takav proces otkrivanja nazvavši ga retrodukcijom, odnosno abdukcijom.¹¹

Retrodukciju, po Peirceu, sačinjava serija mentalnih izvedbi između uočavanja novog iznenađujućeg fenomena i prihvaćanja

⁸ ib., str. 61—62.

⁹ Vidjeti koliko je bio na visini svojeg vremena u vezi razlikovanja konstrukcije i sintakse i koliko njegovo shvaćanje doseže čak do Chomskoga iz njegove prve faze u: Heda Festini, »Botturina koncepcija značenja i suvremena lingvistika«, op. cit., str. 170—172.

¹⁰ Bottura je tumačio analogiju kao fonetički zakon koji se u povijesti lingvistike smatra otkrićem Leipziške neogramatičke škole, cfr. Heda Festini, »Semantička teorija Zadrana P. Boltura, I«, op. cit., str. 63—64. 67. On je upotrebio izraz *supstituend* kao značajno sredstvo u transformaciji i bogaćenju jezika, a to je važna kategorija u strukturalnoj lingvistici, napr. *substitute* kod Bloomfielda ili *sostituente* kao kod Lo Cascia, cfr. Heda Festini, »Semantička teorija Zadrana P. Boltura, I«, op. cit., str. 67—68.

¹¹ Pierce je to učinio 1867. po J. K. Feiblemanu, *An Introduction to the Philosophy of Charles S. Peirce*, Cambridge Mass. 1970 (1946), str. 14, a Pulić početkom 1865. g. prema podacima iz »Notizie del giorno«, *Gazetta di Trento*, 15. I 1865, br. 12, str. 3.

hipoteze. Ta serija prolazi kroz faze: 1) istraživanje odgovarajućih okolnosti kroz mrak i nagađanja tih okolnosti putem pomnih ispitivanja slučaja, 2) probijanje početne eksplanatorne pretpostavke-hipoteze (Peirce je smatrao da se tu stiže do hipoteze o slučaju pravljjenjem »hipoteze ili abdukcije« koja je pretpostavka u koju se vjeruje da će pomalo pribaviti moguće objašnjenje služeći u zaključivanju kao premisa.¹² Po njegovu tumačenju takva je »Hipoteza stvarno supsumcija slučaja u klasu«, 2.629), 3) vraćanje unazad i napredovanje poput ključa u bravi¹³ i 4) konačne procjene plauzibilnosti pretpostavke kao hipoteze. Da bi ilustrirao retrodukciju Peirce upotrebljava dva primjera: o grahu i o fosilima. U primjeru o grahu Peirce iznosi: ako uđemo u sobu koja ima izvjestan broj torbi s grahom i stol na kojem se nalazi šaka bijelog graha te ako nakon izvjesnog traženja otvorimo torbu koja sadrži samo bijeli grah, možemo zaključiti kao vjerojatnost, ili nagađanjem, da je šaka uzeta iz te torbe. U toj se prilici Peirce trudio da ukaže na razliku između retroduktivne i induktivne vjerojatnosti — kod prve se radi o kvalitativnoj grani silogizma u kojoj se vodi računa o proporciji jedne klase koja je sadržana u drugoj, dok se u induktivnoj vjerojatnosti radi o kvantitativnoj grani silogizma, gdje se uzima u obzir uključivanjem ili neuključivanjem jedne klase u drugu (2.696).¹⁴ Drugi Peirceov primjer ticao se otkrića fosila — ostaci slični ribama nađeni su daleko u unutrašnjosti. Da bismo objasnili taj fenomen, pretpostavljamo da je na tom predjelu bilo more (2.625).

Pulić je upotrebljavao u svojim opisima postupka otkrića isto dva primjera — osnovni koji se odnosio na otkriće sanskrita i imaginarni primjer o porijeklu romanskih jezika iz latinskoga. U njegovom osnovnom primjeru jasno je zamjetljiv retroduktivni tretman u objašnjenju otkrića sanskrita: kada su zadnji Bramani odumirali, evropski učenjaci otkrili su njihov jezik, sakupili sve podatke o njemu i tako sačuvali jezik kojim se govorilo prije više od 4.000 godina. Otkriće sanskrita je ukazalo na to da su povijesno bliži jezici modernim evropskim jezicima međusobno manje slični nego u odnosu na sanskrit. Po sudu koji je iz toga proizašao slijedilo je da bi u spletu takvih fenomena trebalo tražiti porijeklo evropskih jezika.¹⁵

¹² Cfr. J. K. Feibleman, op. cit., str. 122, 282.

¹³ ib., str. 14, 282—283.

¹⁴ ib., str. 122. Feibleman upozorava na razliku između retroduktivne i induktivne vjerojatnosti upotrebljavajući Peirceov primjer o bijelom grahu izražen silogistički na dva različita načina, ib., str. 125.

¹⁵ »Conferenze scientifiche popolari nel Ginnasio di Trento«, *Il Nazionale*, Zara, IV/1865, br. 9, od 1. II, str. 1—2.

I u svojem hipotetičkom primjeru Pulić je dobro ilustrirao put retrodukcije: ako se pretpostavi da se nije znalo za latinski jezik, a da se uz proučavanje modernih jezika, kao što su talijanski, francuski, španjolski i portugalski, otkrilo srodne jezike, kao što su valonski, provansalski i rumunjski, tada bi se moglo pretpostaviti da oni prije potječu od jednog zajedničkog jezika, nego što imaju porijeklo u jednom od njih.¹⁰ U oba svoja Primjera Pulić je bez sumnje pokazao da prvi stadij istraživanja počinje s nečim novim, začudujućim koje treba riješiti — u hipotetičkom primjeru o latinskom jeziku bilo bi iznenadno otkriće književnog blaga na nepoznatom, tj. latinskom jeziku, začudujuće u »očima filologa« (prvi članak). U svojem glavnom primjeru koji se odnosio na otkriće sanskrita, on je istakao da je to otkriće djelovalo kao pojava novog svijeta, dotada nepoznatoga (prvi članak). Da bi se došlo do hipoteze koja bi riješila začudujući slučaj, Pulić je kao i Peirce, smatrao prvim korakom pomno ispitivanje iznenadujućeg slučaja otkrića sanskrita i svijui okolnosti u vezi s njime — a to su bila uočavanja veće razlike između modernih evropskih jezika i nama povijesno mnogo bližih jezika, kao što su hebrejski i baskijski, nego što je razlika u odnosu na novootkriveni (drugi članak). Drugi njegov primjer pokazuje da takva pomna ispitivanja s obzirom na dvije srodne, ali po vremenu nastanka različite skupine jezika, kao što su s jedne strane moderni, ranije nabrojani romanski jezici i također već navedeni stariji romanski jezici, opet upućuju na jedan zajednički izvor. Drugi korak, probijanja početne pretpostavke, tj. moguće eksplanatorne hipoteze, on je shvatio također analogno Peirceu. U svojem hipotetičkom primjeru Pulić je spomenuo kao prvi rezultat »ispitivanja« modernih i starijih romanskih jezika njihovu klasifikaciju u jednu grupu, posebno izdvojenu od ostalih. Govoreći o slučaju sanskrita on tvrdi slično: da se formirala pretpostavka o njemu kao grani jednog zajedničkog prajezika iz kojeg »nastaje i naši evropski jezici« (drugi članak). Treći korak u svojem hipotetičkom primjeru Pulić je držao »fiksiranjem« druge od ovih alternativa: ili je jedan od romanskih jezika zajednički svima ostalim, ili su svi oni porijeklom iz jednog prajezika, u ovom slučaju latinskog jezika. U svojem osnovnom primjeru Pulić je treći korak filologa u otkrivanju zajedničkog prajezika Indoevrop-ljana opisao ovaako: studijem otkrivenog jezika Zenda u Iranu ustanovljeno je »da je on analogan sanskritu, ali neovisan o njemu, te je sa sanskritom grana prethodnog jezika, koji je, prema tome, postao sanskrit u Indiji, a Zenda u Iranu i odatle potječe daljnje grananje« (drugi članak). U Pulićevim nalazima i četvrti korak retrodukcije je našao stanovito mjesto — u njegovom hipotetičkom

¹⁰ ib., br. 8 od 28. I, str. 1.

primjeru, to je odlučivanje za drugu alternativu kao plauzibilniju koja bi se donijela na bazi uočavanja veće sličnosti modernih romanskih jezika i latinskoga, nego povijesno bližih. A u njegovom osnovnom primjeru takvu su odluku donijeli filolozi, jer je »egzistencija prajezika potvrđena po Zendu i sanskritu« (drugi članak).

Da se retroduktivno zaključivanje odvija preko četiri spomenuta koraka, Peirce nije nigdje deklarativno iznio, ali se takva postupnost može rekonstruirati na temelju njegovih tekstova, što je Feibleman i učinio. Možda bi se u tom pogledu moglo reći, da je teže bilo otkriti istu postupnost u Pulićevom tekstu. Poteškoće su uočljive, ako se usporede prvi i četvrti korak kod opisa hipotetičkog primjera kojim se Pulić služi, pogotovo zato što se četvrti korak pretapa u drugi stadij istraživanja, tj. u deduktivno preispitivanje hipoteze. U četvrtom koraku osnovnog primjera, pak, on nije jasno razlikovao prvi stadij od trećeg, induktivnog stadija istraživanja. Zato možemo zaključiti, da je Pulić *gotovo sve* ali *ne sve* korake prvog stadija istraživanja, tj. retrodukcije, opisao u svojim primjerima, pa ga možemo smatrati anticipatorom modernog pojma retrodukcije. Osim toga, budući da je Pulić našao retroduktivni primjer otkrića baš u filologiji, mogli bismo reći, kako onda takav njegov pristup anticipira onu vrstu filozofije znanosti koja se danas naziva filozofijom lingvistike. Da je ta njegova anticipacija starija više od stotinu godina, lako je zaključiti, jer je prva knjiga iz filozofije lingvistike objavljena tek prošle godine.¹⁷ Jedino treba požaliti što Pulić nije nastavio Botturin rad na jeziku.

Ipak se može zaključiti da su P. Bottura i J. Pulić podjednako za nas interesantni, jedan jer je zaslužan za logičku lingvistiku, odnosno, filozofiju jezika, a drugi za filozofiju znanosti, kao što je filozofija lingvistike — za discipline koje su tek danas u središtu filozofskog interesa. A učinak jedne prigodne evokacije ne može biti puniji od reminiscencije koja postaje aktualnost.

¹⁷ *The Philosophy of Linguistics*, Oxford (Ed. J. J. Katz), 1985.

*Heda Festini: TWO PHILOSOPHERS IN ZADAR — P. BOTTURA AND
J. PULIĆ ABOUT LANGUAGE*

S u m m a r y

There was a number of even world known philosophers who worked in Zadar in the 19th century. These were: Bottura, Pulić, Politeo, Nad i A. Petrić. On the occasion of the anniversary of the Liberal Arts faculty in Zadar which actually is a successor of the Zadar high school and lycée from the 19th century the people here remembered at least two eminent philosophers from those times who were in some way the founders of these organizations. These philosophers were P. Bottura and J. Pulić, the teachers in the mentioned schools in Zadar.

Our aim is to point out the similarities in the lives of P. Bottura who taught in Zadar and was the headmaster of the high school and lycée and J. Pulić who studied in Zadar and latter replaced Bottura as the headmaster of the high school. It is shown that both of them were highly estimated by one of the greatest intellectuals in Dalmatia, N. Tomaseo. They were given equal honors posthumously. But their interest in language was different. Bottura was interested in language, as he said himself, in order to apply philosophy to grammar which actually was an attempt to found logical linguistics. Pulić was primarily interested in language from the standpoint of the analytical procedures in research as it is done today in the philosophy of science. The author stresses Bottura's activities in relation to the contemporary philosophy of language and linguistics while Pulić's contribution is stressed in relation to Peirce's invention of retrodution as a method in scientific discovery procedures.